

הרב ישראל דנרוביץ

מגיד שעורי הירושלמי בקול הדף

ערד

וויכוח נוקב בבית מדרשו של פשיסחא: הסברים מנוגדים בפתגמו של הרה"ק ר' בונים מפשיסחא על מעשה יהודה: יאוש בגלל החטא או התחלה מחדש?

בבית מדרשו של הרה"ק רבי בונים מפשיסחא נתגלע ויכוח עז "מה היא הדרך
ומה היא העיר" להסביר את ה'ענין נפלא' שאמר רבם אודות עומק המכוון של
יהודה אשר לאחר מכירת יוסף 'היה עסוק ליקח לו אשה', עד שבאו תלמידיהם
והכריעו כי שני הפירושים המה אמת - וזהו יסוד העבודה בראש השנה לשלב
את תקיעות 'גנוחי גנח' עם 'לולי יליל'

אתקין רבי אבהו בקיסרי

בהתאם לטעם הראשון שנתן רבינו סעדיה גאון במצוות תקיעת שופר שהוא כדי
להמליך את הקב"ה עלינו¹, מצאנו בספרי חסידות שהתבוננו בגדרי המצווה ובמשמעות
קולות התקיעה והוציאו מזה לקח טוב ומוסר השכל ללמדנו את הדרך נלך בה בעבודת
הבורא שעל ידה אנו ממליכים את השי"ת עלינו.

ועד שהמליצו על דרך מאמר חז"ל² שתקיעת שופר היא חכמה ואינה מלאכה - שעיקר
המכוון בתקיעות הוא אינו על המלאכה שבתקיעה אלא על החכמה בעבודת השי"ת
הנמצאת בה, כי תכלית התקיעות היא כדי להעיר ולעורר אותנו להרבות חילים לעבודת
ויצרנו.

במאמר זה נעסוק באחת המשמעויות החסידיות שניתנה למחלוקת המפורסמת מה
היא התרועה שאמרה תורה³: "מר סבר: גנוחי גנח, ומר סבר: ילולי יליל", המקשרת זאת
עם וויכוח עז שניטש בין תלמידי הרה"ק רבי שמחה בונים מפשיסחא בהסבר רעיון עמוק

1. השוה להמובא ב'אבודרהם' (סדר תפלת ראש השנה): "כתב רבי סעדיה מה שצונו הבורא יתברך לתקוע
בשופר בראש השנה יש בזה עשרה עניינים. הענין הראשון: מפני שהיום היתה תחילת הבריאה שבו ברא
הקב"ה את העולם ומלך עליו וכן עושין המלכים בתחילת מלכותם שתוקעין לפניהם בחצוצרות ובקרנות
להודיע ולהשמיע בכל מקום התחלת מלכותם. וכן אנו ממליכין עלינו את הבורא ליום זה".

2. ראש השנה דף כט ב.

3. ראש השנה דף לג ב.

שומר רבם אודות כך שלאחר מכירת יוסף היה יהודה 'עסוק ליקח לו אשה' ולא עסק בשק ותענית כשאר בני המשפחה.

ואם שנינו⁴ שרבי אבהו תיקן בקיסרי כי יש לתקוע הן באופן של 'גנוחי גנח' והן באופן של 'לולי ליל' הרי שזה עולה בקנה אחד עם מסקנתם של רועי החסידות כי אכן שתי הדעות אמת הן.

א. מעשיו של יהודה לאחר מכירת יוסף

תיכף ומיד לאחר פרשת מכירת יוסף, כותבת התורה את פרשת נישואיו של יהודה עם בת איש כנעני ושמו שוע, ואת הולדת שלושת בניו, ער אונן ושלה.

היה זה לאחר שיעקב אבינו קיבל את הבשורה המחרידה על היעלמותו של יוסף בנו באמצעות כתונת הפסים שהייתה טבולה בדם, כאשר הכריז מתוך צער: "חיה רעה אכלתהו טורף טורף יוסף" והתאבל על בנו ימים רבים וימאן להתנחם.

כל בניו וכל בנותיו של יעקב היו עסוקים בלנחם את אביהם, וראובן בכור הבנים הגדיל לעשות בקריעת בגדיו כבר בראותו כי יוסף איננו בבור, אך לעומתם יהודה שהיה הוגה רעיון המכירה נמצא עסוק בענייניו האישיים – נישואים והולדת בנים! מה הפשר בהתנהגות האדישה לכאורה של יהודה?

כי אנכי ידעתי את המחשבות

את הניגוד הזה בין אבלם של כל בני המשפחה לבין שמחת נישואיו של יהודה, כבר מציינים רבותינו חכמי המדרש. אכן דברי המדרש הם סתומים ואין בהם הסבר מה ההיגיון במעשיו של יהודה, אולם הדבר ברור כי בסופו של דבר זכה יהודה שמנישואיו אלו יצא מלך המשיח.

ואלו הם דברי המדרש⁵:

רבי שמואל בר נחמן פתח: 'כי אנכי ידעתי את המחשבות'⁶ – שבטים היו עסוקין במכירתו של יוסף, ויוסף היה עסוק בשקו ובתעניתו, ראובן היה עסוק בשקו ובתעניתו, ויעקב היה עסוק בשקו ובתעניתו, ויהודה היה עסוק ליקח לו אשה, והקב"ה היה עוסק ובורא אורו של מלך המשיח.

4. ראש השנה דף לד א.

5. בראשית רבה, פרשה פה א.

6. ירמיה כט יא.

להורות לנו ענין נפלא

לכאורה ברור כי המדרש מקשר את אבלם של יעקב ובניו עם שמחת נישואיו של יהודה אל כך שהקב"ה היה עוסק בבריאת אורו של משיח, אלא שהדברים סתומים ואינם מובנים מה אכן נשייכות זה לזה?

המדרש גם פותח את דבריו עם ציטוט הפסוק **'כי אנכי ידעתי את המחשבות'** כשלא מבואר בו כלל עניינה של ידיעת המחשבות לנוכח מעשיהם המנוגדים של יעקב ויהודה. בשמו של הרה"ק רבי שמחה בונם מפרשיסחא, נכתב בספרו 'קול שמחה', כי אכן **"המדרש הזה תמוה לכל רואים"**, והוא מפרש את דברי המדרש ברעיון הבא⁷:

ונראה לפרש, דבא המדרש להורות לנו ענין נפלא, דכל השבטים ויעקב היו עסוקים בצום וצעקה לה', השבטים בשביל מכירת יוסף וגם יוסף על מכירתו וגם יעקב התאבל על בנו והיו מתפללים לה' בכל לבם ובכל נפשם. ויהודה היה עסוק ליקח אשה. נמצא, לעיני בשר היה עניינם יותר להשם, כי [הוא] היה עסוק בנשיאת אשה. אף על פי כן אמר המדרש דאין שום אדם יודע מחשבות הטמונות בלב איש, וראה הקב"ה יותר מעשה יהודה, וממנו היה בורא אורו של משיח. ומעתה יתרוצו דברי המדרש על נכון. דו"ק ותשכח והבן.

וה' יראה ללבב

אם כי הרה"ק מפרשיסחא גילה כאן טפח מהבנת דברי המדרש, הרי שמאיך גיסא הוא כיסה כאן אלפיים ויותר, עד שכמעט ניתן לומר כי עדיין דברי המדרש הם בבחינת 'תמוה לכל רואים' מבלי הסבר מובן.

הפרט היחיד שיש בידינו בהבנת המדרש הוא שלפנינו ביטוי עז לדברי הפסוק הידועים⁸: **"כי האדם יראה לעיניו וה' יראה ללבב"**. אכן לעיני בשר נראה כי מעשיהם של יעקב אבינו ובניו השבטים המה יותר לשמים מאשר מעשיו של יהודה, שהרי הם היו עסוקים בתפילה וצעקה להקב"ה ואילו יהודה היה עסוק בעניינים גשמיים של נישואי אשה, אך האמת הייתה שמחשבתו של יהודה הייתה עדיפה ממעשיהם של כל שאר בני המשפחה, והקב"ה יודע המחשבות ראה את העדיפות במעשיו הגשמיים של יהודה מעל פני עבודתם הרוחנית של האחרים.

אלא שעדיין נעלמת מאיתנו הבנת הדברים: מהו אכן יתרונו של יהודה על פני כל הסובבים, בעוד שלפי השכל וההיגיון היה מן הראוי שיהודה שהוא הגה את רעיון המכירה יהיה הראשון למצטערים ולמתאבלים, ובוודאי שאין כל טעם במה שהוא פונה לעסוק בשמחת נישואיו?

7. 'קול שמחה' פרשת וישב.

8. שמואל א' טז ז.

ואם כן, התמיהה בעינה קיימת, מהי באמת העדיפות שניתנה ליהודה ומה הייתה מחשבתו המיוחדת שאותה ראה הקב"ה יותר מעבודתם הרוחנית של האחרים, ועד כדי כך שבזכות כך זכה יהודה שממנו יאיר אורו של מלך המשיח.

בדבר זה נחלקו גדולי תלמידיו של הרה"ק מפרשיסחא, זה אומר בכה וזה אומר בכה, עד שברבות הימים באו תלמידיהם והכריעו כי אליבא דאמת אלו ואלו דברי אלוקים חיים.

שאינ מועיל שום תשובה אצלו

אחד מתלמידיו המפורסמים של הרה"ק מפרשיסחא, הרה"ק רבי שמואל משינאווא, כותב בספרו 'רמתים צופים' את פירוש דברי המדרש כפי שהוא שמעו מרבו, בתוספת הסבר על מחשבתו של יהודה⁹:

וכמו ששמעתי מכ"ק אדמו"ר מפרשיסחא זי"ע על המדרש רבה וישב על פסוק 'יהי בעת ההיא וירד יהודה' וגו', 'כי אנכי ידעתי את המחשבות' וכו', ראובן היה עסוק בשקו ובתעניתו יהודה היה עסוק ליקח אשה והקב"ה בורא אורו של משיח וכו'.

וביאר, כי כל אחד היה עסוק בתשובה על שעל ידו נטרד יוסף מאביהם. ויהודה בהיותו מלך עליהם בודאי היו דבריו נשמעים והיה ביכולתו לפטור יוסף ולהשיבו לאביו על כן חשב בדעתו שאין מועיל שום תשובה אצלו. על כן חשב אולי יקים ויעלה אותו אחד מזרעו על כן היה עסוק ליקח אשה, ומחשבה זו יקר בעיני הקב"ה, על כן היה בורא אורו של משיח וזה שפתח כי אנכי ידעתי וכו'.

לפי דעתו ההסבר הוא כך: יהודה ידע היטב כי התביעה עליו בגין חטא מכירת יוסף גדולה עשרת מונים מאשר על שאר אחיו, שכן בהיותו מלך על כל אחיו יכול היה יהודה לגזור אומר על שחרורו המוחלט של יוסף, ולא זו בלבד שלא עשה כן אלא שהוא זה שהציע את רעיון המכירה.

מכיון שכך, התיימש יהודה לחלוטין והבין שתשובה כבר לא תוכל להועיל אצלו, ולפיכך עלה בדעתו שישועתו יכולה לבוא על ידי שישא אשה ויוליד בנים, ושמה אחד מבניו יוכל להעלות אותו ויתקן את חטאו הנורא.

הכרה עמוקה זו בגודל החטא, שהביאה את יהודה למחשבה זו שעל עוון כבד שכזה כבר לא מועילה תשובה, הייתה יקרה וחשובה ביותר בעיני הקב"ה, שכן בראותו את שברון ליבו של יהודה ידע את המחשבות על חרטתו הכנה והאמיתית של יהודה, ובזכות זה ברא אצלו את אורו של משיח.

9. 'רמתים צופים' על התנ"ך, רבה פרק ה אות נז.

מחמת שהתייאשו את עצמם

עם רעיון זה הרואה בייאוש המוחלט את שיברון הלב הראוי ביותר לתשובה, מסביר בעל 'רמתים צופים' את סיבת תחייתם של 'העצמות היבשות' על ידי יחזקאל הנביא.

מבואר ב'תנא דבי אליהו'¹⁰ על דברי הפסוק¹¹: **וַיֹּאמֶר אֵלַי בֶּן אָדָם הֲעֲצָמוֹת הָאֵלֶּה כֹּל בַּיִת יִשְׂרָאֵל הֲמָה הִנֵּה אֹמְרִים יָבֹשׁוּ עֲצָמוֹתֵינוּ וְאָבְדָה תִקְוַתֵנוּ נִגְזְרָנוּ לָנוּ - "שְׂבֹא נְבוּכַדְנֶצַּר מֶלֶךְ בָּבֶל וְהִגְלָה אֶת יְרוּשָׁלַיִם וְהוֹרִידֶן לְבָבֶל עֵשָׂאן שָׂרִים עַל כָּל מַמְלַכָה כּוֹלוּ, וְכִשְׂרָחוּ בְמַעֲשֵׂיהֶם הוֹצִיאֵן לְבַקְעָה וְהִרְגֹן, וּבִשְׂעָה שֶׁהָיוּ נִהְרָגִים אִמְרוּ, אִוִי לָנוּ יִבְשֶׁה עֲצָמוֹתֵינוּ אֲבָדָה תִקְוַתֵנוּ נִגְזְרָנוּ לָנוּ", וּמִסִּיִּים שֶׁם שֶׁלְפִיכֶן הַחִיָּה אוֹתָם הַקִּבָּה עַל יַד יַחֲזַקְאֵל הַנְּבִיא.**

ההסבר לכך הוא בדומה למה שהסביר הרה"ק מפרשיסחא על כך שהקב"ה החשיב ביותר את ייאושו של יהודה שלא ראה לעצמו כל תקנה, ואף כאן מטעים ה'רמתים צופים' כל מה שזכו לתחייה היה רק מחמת שהם לא האמינו בעצמם כלל:

היינו שהיו במרירות כל כך מר ממות כמו שכתבנו לעיל, ולא היה אצלם כפרה במיתתם, וזהו שאמרו 'נגזרנו לנו' שהם בעצמם הביאו על עצמן הגזירה רעה עליהם וכאשר הקב"ה ראה את לבם המר חשב מחשבות לבלתי ידח וגו' הביא עליהם את יחזקאל הנביא... וכן כאן מחמת שהתייאשו את עצמם לפיכך הביא.

אין לו תקנה עוד כלל

את הסבר דברי הרה"ק מפרשיסחא בצורה שכזאת הביא גם הרה"ק רבי אליהו לערמאן מוויסקיט בספרו 'אזור אליהו'¹²:

ושמעתי בשם איש אלהים קדוש הרבי ר' בונם זללה"ה שאלו עסקו בשקם ובתעניתם לתקן אולי קלקלו, אבל יהודה היה כל כך שפל בדעתו שדימה בעצמו שח"ו אין לו תקנה עוד כלל, לכן עסק ליקח לו אשה אולי על כל פנים יצא ממנו בנים טובים, בשביל שפלות זה זכה שהקב"ה ברא ממנו אורו של משיח, ודפח"ח.

בעל 'אזור אליהו'¹³ אף מפליא לדרוש זאת על דרך הרמז בתוך דברי הפסוק¹⁴: **וַיְהִי בַעַת הַהוּא וַיֵּרֶד יְהוָה מֵאֵת אֲחִיו וַיֵּט עַד אִישׁ עַדְלָמִי וְשָׂמוּ חִירָה. וַיֵּרָא שֵׁם יְהוָה בַּת אִישׁ כְּנַעֲנִי וְשָׂמוּ שׁוּעַ וַיִּקְחֶהּ וַיָּבֵא אֵלֶיהָ", ואלו דבריו:**

10. 'תנא דבי אליהו' רבה פרק ה.

11. יחזקאל לו יא.

12. 'אזור אליהו' ווארשא תרמ"ה, פרשת וישב עמוד 70 ד"ה ויהי.

13. כידוע, הרה"ק בעל 'אזור אליהו' היה תלמידו של הרה"ק מקאצק, ולמרבה הפלא דעתו בנידון זה היא כה'רמתים צופים' בעוד שרבו שלל זאת בכל תוקף, וכפי שיובא להלן.

14. בראשית לח א-ב.

ויש לרמוז אלו הדברים בהכתוב 'וַיֵּרֶד יְהוּדָה מֵאֵת אָחִיו' – היינו שהיה ירוד בעצמותו, כלומר שהחזיק את עצמו לגרוע מן כל אחיו; 'וַיֵּט עַד אִישׁ עֲדָלְמִי' – על דרך¹⁵: 'כִּי אִזְ אָסִיר מִקֶּרְבְּךָ עֲלֵיזִי גְאוֹתְךָ וְגו' וְהִשְׁאֲרֵתִי בְקֶרְבְּךָ עִם עֲנִי וְדָל' וגו' – זה 'וַיֵּט עַד אִישׁ' על דרך לשון הסרה על דרך¹⁶: 'מִעֲדָה בְּגֶד' וגו' כלומר שהסיר מעצמו הבחינת איש היינו החשיבות; 'עֲדָלְמִי' – אותיות 'עם דל' היינו שהיה לו הכנעה באמת; 'וְשִׁמוֹ חִירָה' – על דרך¹⁷: 'דוּדֵי שְׁלַח יָדוֹ מִן הַחַר', 'שִׁמוֹ גִּמְטְרִיא רְצוֹן', 'חִירָה' אותיות 'החור', היינו שרצונו יתברך להיות קרוב לנשברי לב וחותר חתירה לקבל תשובותינו.

'וירא שם בת' היינו תפילה כנודע; 'איש כנעני' בחינת חסד, וידוע שעיקר התפילה אלו יתברך שיקבל תשובותינו הוא רק על ידי רחמיו הרבים; 'ושמו שוע' כלומר על ידי זה באים עלינו כל מיני ישועות, כן יהי רצון אמן.

העיקר הוא היאוש

והמתבונן בעומק פירוש זה יראה שאם כי קיימים בפירוש זה שני עניינים מהותיים במחשבתו של יהודה: הראשון הוא עצם היאוש של יהודה מעצמו, והשני הוא רצונו להסתמך על בנו, הרי שהחשיבות אצל הקב"ה היה רק עניין זה שיהודה התייאש מעצמו בשפלותו הגדולה.

שהרי ה'רמתים צופים' מוסיף להטעים בזה גם את נס תחייתם של העצמות היבשות, והרי שם לא מצאנו כלל עניין זה שסמכו על בניהם אלא זו בלבד שהתייאשו מעצמם ולפיכך העביר עליהם הקב"ה טל תחיה. וכן גם נראה מתוך ריהטת לשונם של ה'רמתים צופים' וה'אזור אליהו'.

נמצא שכל עניין ההסתמכות על הבנים הוא פרט צדדי, שמחמת ייאושו חפץ יהודה שבניו יתקנו אותו, אולם עיקר החשיבות אצל הקב"ה יודע המחשבות היה מה שיהודה וה'עצמות היבשות' התייאשו מעצמם.

ב. לא זו הדרך ולא זו העיר פשיסחא

אלא שפירוש זה בדברי הרה"ק מפרשיסחא חולל סערה עצומה, וכפי הנשמע סירב גדול תלמידיו הלא הוא הרה"ק רבי מנחם מנדל מקאצק לקבל את הפירוש הלזה, ותחת זאת הוא הציע לכך פירוש אחר.

15. צפניה ג יא-יב.

16. משלי כה כ.

17. שיר השירים ה ד.

מעתיק השמועה בשם הרה"ק מקאצק הוא המלקט והמהדיר המפורסם הרה"ח רבי אהרן וואלדען¹⁸, אשר במהדורתו לספר 'קול שמחה' הוא מוצא לנכון להעיר בשולי הגיליון אודות פירוש זה: "מצאתי ראוי ונכון להציג כאן על הגיליון מה שהערותי בספר רמ"צ [-רמתים צופים] שהוצאתי לאור בשנת תר"ס לפ"ק שמובא שם מאמר זה עם פירוש זר מאוד..." והוא מעתיק בקיצור את הערתו שכתב שם¹⁹.

18. "הרב המופלג החסיד המפורסם בתורה ויראת ה', אשר יצק מים על ידי קדוש עליון אדמו"ר הגה"ק מהר"מ מקאצק והגה"ק מהר"ם מגור" - מתוך נוסח מצבתו שבבית החיים שבעיר קיעלץ. ר"א וואלדען נולד בשנת תקצ"ח ונלב"ע בשנת תרע"ב, והיה מקושר לבית קאצק ולאחר פטירת הרה"ק החידושי הרי"ם הסתופף בצל הרה"ק רבי דוד מקאצק.

19. בהוצאה החדשה של ספר 'קול שמחה' (ולפני, מהדורות תשמ"ח ותשנ"ב) שהוציא לאור הרה"ח רי"מ בוים שלזכותו הגדולה ייאמר כי הוא עשה אוזניים לתורתו של הרה"ק ר"ב מפרשיסחא ותודות לפעלו הרב והחשוב מתבדרים שמועותיו בבי מדרשא, הושמטה הגהתו זו של ר"א וואלדען במזיד ובכוונה תחילה.

צנזורה מכוונת זו שמקומה לא יכירנה בשדה ספר עוררה תרעומת וביקורת רבה בקהל חסידים, ובעקבותיה פירסם המהדיר כתב הגנה הנושא את הכותרת "זה הדרך וזו הייתה העיר פשיסחא" והדפיסה בתוך הספר 'קול מבשר - ליקוטים חדשים' ח"ב.

כותב המהדיר כהקדמה לנידון המדובר: "וכאן אולי המקום לברר אחת ולתמיד את תוכן ה'הגהה' המפורסמת שנכתבה על ידי הרה"ח ר' אהרן ואלדען זצ"ל, המובאה ב'קול שמחה' הנ"ל בפרשת וישב' ובעיקר ב'רמתים צופים', ואשר בסיומה כותב רא"ו בדרמטיות: "למען ידעו דור אחרון כי לא זה הדרך ולא זו העיר היה פשיסחא". וכבר יצא עלי הקצף באיזה מאמר שהופיע בעיתון מכובד, אשר הכותב שם טוען כי ה'הגהה' הזו היא כל כך חשובה, שהוא רואה בה ממש מעיקר חסידות פשיסחא, ובלעדיה מי יודע אם אפשר להבין ולהשיג את מהות חסידות פשיסחא, ואינו מבין בשום אופן איך השמטתי 'הגהה' כזו חשובה במהדורת הקול שמחה שיצאה על ידי. איני מתכוון כאן להתווכח עם אדם שאיני מכירו אבל ברצוני להעמיד דברים על מכוונם להיום ולדורות".

כמובן שגם אלך בדרכו בפרט זה ולא אתווכח עם אדם שאיני מכירו, אך כיוון שמדובר כאן בשאלה של 'דברים על מכוונם להיום ולדורות', ברצוני להציע כאן את שלל טענותיו אשר כולם שוברים בצידם, ומהם כאלה התמוהים ביותר, ויראה הקהל וישפוט.

ראשית כל המהדיר אינו מסתיר כלל את מניעיו האישיים נגד ר"א וואלדען בכך שהוא בא לקנאות לכבוד אבותיו, והוא כותב: "כאן במהדורת הקול שמחה שלו, במחילה מכבודו, הוא עשה הרבה טעויות מהותיות ומשמעותיות בכמה שטחים... וזאת מלבד העובדה שהוא לא קיבל רשות והסכמה מבני אה"ז הרבי ר' צבי מרדכי באנאהרט זצ"ל, שמותר לו להדפיס את הספר שהיה למעשה רכושם הבלעדי. כל העניין אומר דרשני".

לו יהי כדבריו ש"א וואלדען הדפיס את הספר ללא רשות היורשים (למרות שאיני יודע מאין שאב המהדיר פרט זה, מה גם שאין מסתבר שביבליוגרף ומו"ל ידוע מחד גיסא וירא שמים מרבים מאידך גיסא יעשה כדבר הזה, ובפרט שהיה לו לחשוש שלא יקפצו עליו זביני), הרי שלפרק דיני ממונות אין כל קשר לצדקת הגהותיו ולכל יתר הפרטים הקשורים לעבודתו הספרותית של ר"א וואלדען, כי מה עניין זה לזה.

זו בלבד אנו יכולים לדעת, שניתן לחשוך את כל יתר הטענות שהעלה כנגד ר"א וואלדען שהם נגועים ב'נגיעה' של כבוד בית אבא, ומי יכניס ראשו בין ההרים הגדולים.

פונה המהדיר לטפל בעצם הסיבה שהוא השמיט את ההגהה: "ועכשיו להגהה המפורסמת. אני משוכנע בכל מאת האחוזים, שהסיפור שהוא מביא מהאדמו"ר מקאצק זצ"ל אין לו יסוד".

הצהרה יומרנית שכזאת אינה מקובלת כלל בעריכה מתוקנת כסיבה להשמטה מוחלטת. גם אם לדעתו של מי, אין לפרט פלוני כל יסוד, עדיין אין זה נותן לו את האפשרות לקבוע עובדות ולהעלים את המידע מאחרים שייתכן והם סוברים אחרת מדעתו. ברגע שפיסקא מסוימת קנתה שביטה בתוככי הספר, הרי היא כעין מיצר שהחזיקו בו רבים, ולאו כל כמיניה להוציאה ולבטלה כלא הייתה.

אם נבדוק את מסכת הראיות שכותב המהדיר לקביעתו האמורה, תגדל הפליאה עוד יותר. ובכן, הטענה הראשונה היא: "והסיבה היא פשוטה ביותר, הקול שמחה הראשון נדפס בשנת תרי"ט, שנת פטירתו של הרף מקאצק זצוק"ל, ככה שבכלל אין כמעט מציאות שהקוצקער יתייחס לאמור בספר".

אינני יודע מדוע סבור המהדיר שבשנת פטירתו של הרה"ק מקאצק הוא לא התייחס לאמור בספר, בעוד שמדובר בספרו של רבו המובהק. אך פרט זה כלל אינו קשור לנידון דידן כיוון שמעולם לא נאמר שהתייחסותו של הרה"ק מקאצק באה על הכתוב בספר, אלא כלשונו של ר"א וואלדען: "שרב אחד גדול הדור אמר פירוש מדרש זה לפני רבינו הקדוש מקאצק זי"ע משם רבו הקדוש מפרשיסחא כמו שמביא הרב כאן".

מיותר להסביר שעוד קודם הדפסת הספר קול שמחה, ידעו התלמידים את אמרות רבם מפי השמועה (ואולי אפילו מתוך כת"י הספר או העתקות ממנו), ובדיקת כפי שהשמועה הגיעה לאזני הרמתיים צופים' שאינו מצטט את הדברים מתוך הספר אלא משמועה גרידא (אם מהרה"ק מפרשיסחא גופו ואם מאלו ששמעו מפיו), כך גם הגיעה השמועה לתלמידים אחרים, אשר אחד מהם בא ואמר זאת לפני הרה"ק מקאצק.

מוסיף המהדיר טענה נוספת: "עוד יותר מכך, רבי שמואל שינאווער זצ"ל בעל הרמתיים צופים', הוא הגבר שפירש את מאמר הרבי ר' בונם זי"ע בפירוש הזה שר' אהרן וואלדען חולק עליו, וספר הרמתיים צופים' נדפס הרבה שנים לאחר פטירתו של הקאצקער זי"ע, ואיך זה בכלל יתכן שהוא התייחס לפירוש שלא היה קיים בימי חייו! כל זה מראה בוודאות שכל הסיפור עם האדמו"ר מקאצק זצוק"ל לא היה ולא נברא".

תמהני עד כמה לא חלי ולא הרגיש שדברים אלו מביאים לידי גיחוך. ראשית כל, פירוש זה אינו נמצא רק בספר 'רמתיים צופים' אלא גם בספר 'אזור אליהו', כך שלמרות שעצם הקביעה כאילו הרמתיים צופים הוא זה שחידש פירוש זה אינה צריכה כל פירכא כי אין לה על מה שתסמוך, הרי שגם ידיעה זו על המצאות הפירוש בספרים נוספים שוללת את התיאוריה מכל וכל.

ברור ולית דין צריך בושש, שהר"ב אמר את דבריו בקיצור אמרים, וכך זה נדפס בספרו וכך זה גם היה ידוע בין התלמידים, ותופעה זו היא שהביאה את הפרשנויות השונות לדבריו. כך שמסתבר שאסכולה מסוימת בבית מדרשו של הר"ב פירשה את דבריו בצורה זו, וממנה ינק גם הרמתיים צופים', ואותה הוא ששלל הרה"ק מקאצק.

אך כל זה איננו שווה מול הטענה העיקרית אותה כותב המהדיר: "אולם אני בטוח כי אלו שחושבים באמת שההגהה הזו נאמרה מפי קדשו של הרבי מקאצק זי"ע, ובגין כך צריך לראות אותה 'כיסוד ועיקר דרכה של פשיסחא'. ובכדי להוציא את הדבר מליבם של אלו החושבים כך גם היום, אצטט להלן 'שמועס' שדיבר בקדשו קדוש ישראל מרן הבית ישראל זי"ע זצוק"ל [מגור] (בשב"ק וישב תשל"ד) בעת הסעודה בקו"פ [=בקודש פנימה]. לאחר שהביא את כל הקול שמחה ואת שני הפירושים, אומר הבית ישראל זצ"ל ז"ל: 'הר' אהרן וואלדען כותב שם בהגה ומסביר את סברת הצד הזה, כטענו נגד הצד השני, וכי כך היא הדרך להתייחס לגמרי, ולחשוב שכבר אין תקנה. חסידים אמרו שהאדמו"ר מקאצק אמר את הפשט הזה אולם איני יודע אם באמת אמר כך, ובפרט מהמכתב שכתב זקני השפת אמת ז"ל לר' פינטשע מפילץ ז"ל גם לא משמע כך. [עכ"ד]. לא רציתי להביא את ה'שמועס' הזה בערוגות הבושם בפרשת וישב, אולם כאשר אני רואה שישנם עוד טועים בעניין הזה לא יכולתי עוד לחשות".

כאן אני משאיר לשיפוט המעיינים להחליט האם יש להעדיף את כתבי החסידים שציטטו כך בשמו של ה'בית ישראל' (ואשר כידוע לא ניתנו לדפוס מחמת כל אותם אי הדיוקים שנשתרבבו בהם) או שמא להעדיף את כל המון הפעמים שבהם מזכיר הבית ישראל בספרו שנכתב בכתובת ידו הטהורה את פירוש זה מבלי כל

כדי שהתמונה תהיה ברורה ונבין מה יצא הקצף על פירוש זה, נעתיק את לשונו של ר"א וואלדען בהערתו המקורית על ספר 'רמתים צופים':

א"א המלבה"ד²⁰: כבוד הרב המחבר ז"ל כאן במקומו מונח כי מעולם לא יצאו דברים אלה מפה קדוש רבינו מפרשיסחא ז"ל²¹.

ובספר 'קול שמחה' המוגה, נכתב זה המאמר בזה הלשון... והמאמר הזה נכתב שם ברמז גדול מאוד ולא נאמר בו כלל מה היה כוונת יהודה בנשיאת אשה.

אבל ידעתי נאמנה כאשר שמעתי גם כן מפוס רבנן קדישי, שרב אחד גדול הדור אמר פירוש מדרש זה לפני רבינו הקדוש מקאצק ז"ע משם רבו הקדוש מפרשיסחא כמו שמביא הרב כאן, וכשמעו דברים אלו אמר: חס ליה לפה קדוש מורי ז"ל לומר הכי.

ואז אמר הוא ז"ל כוונת רבו²²: כאשר ראה יהודה מה שנעשה וכי נגרם הכל על פי עצתו, נמס לבבו בקרבו והלך במרירות גדול מאוד עד כי נתבטל ממש ממציאיותו, שכל כך דן בדעתו והחליט במחשבתו שבוודאי האביד את כל מה שסיגל מיום הוולדו עד היום,

הסתייגות, ואדרבה עוד נראה שהוא מצדיק זאת. ולא זו בלבד, אלא שאם על כתבי חסידים סומכים אנו, הרי שבגוף המאמר הבאתי שבשנים מאוחרות יותר אמר הבית ישראל בקודש פנימה שאין כל ראייה ממכתבו של השפת אמת שלא כדברי הרה"ק מקאצק.

נקודה חשובה נוספת שראוי להדגישה היא שנכדו הגדול של הרה"ק מקאצק, הרה"ק רבי שמואל מסוכאטשוב בנו יחידו של הרה"ק רבי אברהם מסוכאטשוב חתן הרה"ק מקאצק, כותב בספרו 'שם משמואל' (וישב תרע"ב): "והרה"ק רבי ר' בונם מפרשיסחא זצללה"ה אמר שיהודה חשב בעצמו שלו לא תועיל שום תשובה באשר הי' יכול להשיבו אל אביו, על כן נשא אשה אולי יעלה אותו אחד מבניו. וזקיני זצללה"ה מקאצק כשסיפרו לפניו זה המאמר אמר חס לי' לרבינו זצללה"ה שיאמר כה שאיש יסמוך על בניו שיתקנוהו, רק בודאי כך אמר שמאחר שחשב שאיבד כל מה שסיגל מיום היותו ע"כ התחיל מחדש לעבוד את ה' והתחיל מן המצוה הראשונה שבתורה, עכת"ד".

ודבר זה אינו צריך לפנים שהשם משמואל הוא מגדולי מעתיקי שמועת זקנו הרה"ק מקאצק (אשר הוא עוד נולד בימיו), ואם הוא הביא את מעשה זה מהרה"ק מקאצק, בוודאי שכך היה קבלה בידו מהקודש פנימה, וכידוע מה שהתבטא הרה"ק הלב שמחה' מגור ('אמרות קודש' פנחס תשמ"א בס"ג) שיש לסמוך על השמועות שהביא השם משמואל' בשם זקנו הרה"ק מקאצק, וברור כי לא יעלה על הדעת לדחותו בקש ולכתוב בהחלטיות כאילו מעשה זה לא היה ולא נברא.

ניתן לכתוב בעניין זה עוד כהנה וכהנה, אלא שעל התנצחויות שכאלה כולי עלמא מודים שלא זו הדרך ולא זו העיר פרשיסחא, ודיינו במה שהוכרחנו לכתוב למען יתבררו ויתלבנו הדברים, וההכרח יגונה והאמת והשלום אהבו.

20. = אמר אהרן, המביא לבית הדפוס.

21. בשולי הגליון הוסיף ר"א וואלדען: "בטח לא שמע זאת מפי עצם קדשו רק שמע זאת מפי מגידים, כאשר כך מורגל בפי העולם פירוש מדרש הזה משם רבינו זלה"ה".

22. בשולי הגליון הוסיף ר"א וואלדען: "ואף כי מי יוכל לכלכל דבריו במשפט בסיגנון לשונו ממש, אשר גם גדולי עולם ושרי ישראל יגעו הרבה בדבריו הקדושים לבוא אל מטרת כוונתו הטהורה, ונלאו מלעמוד על סתרי אמריו אשר היו למעלה למשכיל, אמנם אלה המה תמצית דבריו הקדושים".

וכמעט כלתה נפשו מרוב המרירות, עד כי נתיישב בדעתו ואימץ את רוחו וגמר בליבו להתחיל לקיים התורה מחדש ולהכין לבבו מעתה לעבוד את ה' אלהיו כתינוק שנולד (מפני שכבר איבד את כל הראשונות), והתחיל לחדש עבודתו מהמצוה ראשונה שבתורה.

וזאת המחשבה הייתה כל כך יקרה לפני היודע מחשבות ובוחר לבות עד שממנו היה בורא אורו של משיח, עד כאן תמצית דבריו הקדושים הנאמרים בחכמה פנימית עליונה.

מוסיף ר"א וואלדען ומחדד את הסיבה שהרה"ק מקאצק מיאן להסביר כהסבר הראשון שהבאנו:

ואוזן מילין תבחן ודעת לנבון נקל להמעייין ומתבונן בזה, כי איננו מן הסברא כלל שהמדרש הקדוש יורה לנו דרך נמוך כזה בעבודה, ולדרוש זאת חלילה על יהודה המלך שבשבתים שיהיה דרך זה ישר לפניו להשליך מנגד העבודה אשר מוטל על האדם לבדו כל ימי צבאו עלי ארץ עד רגע האחרונה כדי שיצורף נפשו ויזדכך גופו לגמרי עד שיקנה השלמה בעצמותו ממש שהיא תכליתו האחרון, וזאת יהיה נחמתו בעניו שבניו יקומו אחריו ויתקנו והמה יעלו אותו בכשרון מעשיהם – אתמהה?

והוא מסיים בשפה ברורה ונחרצת:

נתתי זאת אל לבי לכתוב דברים אלה למען ידעו דור אחרון כי לא זה הדרך ולא זו העיר היה פרשיסחא, וד"ל.

מתחילים מחדש!

שלילה גמורה ומוחלטת יש כאן לרעיון שכזה כאילו קיימת הכרה לייאוש בעבודת הבורא הגורמת לשברון לב ורפיון ידיים. הרה"ק מקאצק סירב נחרצות להאמין שחשיבות מחשבתו של יהודה אצל הקב"ה הייתה מפני שהתייאש ולא עבד עם עצמו יותר, כי לא יעלה על הדעת שסיבור האדם ששוב אין תקוה לאחריתו, דהא קיימא לן²³ כי לא ידח ממנו נדח, ועד כדי כך שהתבטא: "חס ליה לפה קדוש מורי ז"ל לומר הכי".

אלא הסביר הרה"ק מקאצק כי אדרבה, יהודה התגבר בעצמו ואמר שאם כי חטא וגדל עוונו מנשוא, אך כל זה איננו מונע בעדו להתחיל מחדש מעבודת הבורא, ומכאן ואילך חושבנא. ומזה הטעם בחר יהודה להתחיל במצוה הראשונה שבתורה, הוא מצות פרו רבו, ופנה לישא אישה²⁴.

23. ע"פ שמואל ב' יד יד.

24. הגאון רבי יצחק יהודה טרונק בעל 'מקרא מפורש' (פיעטרקוב תרצ"ו, פרשת וישב) היה דורש כמין חומר את המקרא (בראשית לח א): "וירד יהודה מאת אחיו" - "עיין במדרש, שבטים היו עסוקים בתשובה על מכירתו של יוסף ויהודה עסוק ליקח לו אשה. ופירש הרה"ק מקאצק ז"ל כי כל כך היה נשבר לב יהודה עד שלא ראה לפניו שום עצה רק להתחיל מחדש מצוה ראשונה, כאילו כל מה שעשה עד כה אבד, וזה 'וירד'".

ומחשבה זו שלא נתייאש יהודה מעצמו אלא הניח הכל מאחוריו ופנה להתחיל מחדש, היא המחשבה שהייתה יקרה כל כך אצל הקב"ה יודע המחשבות.

מקובלני מבית אבי אבא

כהמשך לדברי הרה"ק מקאצק כי יהודה לא התייאש למרות כל עגמת נפשו מחטא מכירת יוסף, היה הרה"ק ה'אמרי אמת' מגור אומר [שמא בשם אביו הרה"ק השפת אמת]²⁵ שזלה נתכוון חזקיהו מלך יהודה בהכרזתו המפורסמת ששנינו במסכת ברכות²⁶: "כך מקובלני מבית אבי אבא - אפילו חרב חדה מונחת על צווארו של אדם אל ימנע עצמו מן הרחמים".

"אבי אבא" אינו אלא הראשון למלכות יהודה – יהודה בן יעקב אבינו משבטי קה, אשר למרות שהבין שחטא מכירת יוסף מונח על צווארו כחרב חדה לייאשו מעבודת השי"ת²⁷, מכל מקום לא נפלה רוחו בקרבו ולא התייאש אלא התגבר כארי והתחיל מחדש את חייו הרוחניים²⁸.

חתן מוחלין לו

פרפרת נאה על יסוד דברי הרה"ק מקאצק נאמרה על ידי הגאון רבי צבי יחזקאל מיכלזון מפלונסק בספרו שו"ת 'תירוש ויצהר'²⁹ כדי להסביר את דברי התלמוד הירושלמי הנודעים במסכת ביכורים³⁰ כי חתן מוחלין לו על כל עוונותיו.

מסביר בעל 'תירוש ויצהר' כי לעת אשר החתן עומד לשאת אשה עליו לדמות בעצמו את מה שהסביר הרה"ק מקאצק על מחשבתו של יהודה כשהיה עסוק ליקח אשה, והוא שכל מטרת הנישואין אינה אלא כי אם התחלה מחדש!

יהודה מאת אחיו - בעיניו היה יורד ושפל יותר מאחיו, ולעיל הבאנו מבעל 'אזור אליהו' שדרש כעין זה לפי פירוש הרמתיים צופים, ע"ש.

25. 'בית ישראל' פרשת וישב תשי"ח, ועוד, המציין בכל המקומות שייכתן שאביו היה אומר זאת בשם השפת אמת. והשוה 'אמרי אמת' פרשת ויגש תרע"ה ועוד.

26. ברכות דף י א.

27. השוה למובא בספר 'ליקוטי יהודה' (פרשת ויגש) בשם האמרי אמת: "חרב חדה קאי על יצר הרע, כי לא יכול להיות חרב חדה יותר מזה, כדאיתא בגמרא (קידושין דף ל ב) יצרו של אדם מתגבר עליו בכל יום ומבקש להמיתו".

28. הבית ישראל מוסיף על כך כי אין זו סתירה למה שפירש רש"י על אתר: "מקובלני מבית אבי אבא - דוד, שראה את המלאך וחרבו שלופה בידו בסוף ספר שמואל (ש"ב פרק כד), ולא מנע עצמו מן הרחמים" – כי אכן שניהם אמת, שחזקיהו קיבל מדוד ודוד קיבל מיהודה, שבכל אופן שיהיה אין לו לאדם להתייאש אלא תמיד עליו להתחיל מחדש.

29. 'תירוש ויצהר' בילגוריי תרצ"ז, סימן ל.

30. ירושלמי ביכורים פ"ג ה"ג.

על החתן לחזור בתשובה שלימה ולדעת כי בכל עוונותיו שעשה מיום עמדו על דעתו ועד הנה אשר כבר עברו למעלה ראש הוא איבד את כל מה שסיגל מילדותו בתורה ובמעשים טובים, אלא שחלילה לו להתיימשך וחובתו בעולמו הוא להתחיל מחדש, ולפיכך הוא מתחיל עתה מחדש עם המצוה הראשונה שבתורה, הוא מצות פרו ורבו.

כשכל כוונתו של החתן אינה אלא כי אם להתחיל מחדש עם המצוה הראשונה שבתורה – מובטח לו שימחלו לו על כל עוונותיו!

אחת מחורבות ירושלים

ניתן לטוות הלאה את חוט הרעיון עם מה שאמרו חז"ל במסכת ברכות³¹: "רב נחמן בר יצחק אמר: [כל המשמח חתן] כאילו בנה אחת מחורבות ירושלים". והדקדוק ידוע, לשם מה תפסו חז"ל בלשונם שיש כאן בניין של 'אחת מחורבות ירושלים' ולא אמרו שהוא כבונה בית חדש בירושלים.

אלא שכבר גילה לנו הרה"ק השפת אמת³² ששורש שמחת החתן היא מטהרתו שנמחלין לו כל עוונותיו, ואם יסוד המחילה היא שהחתן מכיר בכך שלמרות כל מה שחטא מימים ימימה עדיין יכול הוא להתחיל מחדש עם המצוה הראשונה, הרי שמתאים ביותר לדמותו לבונה מחדש את חורבות ירושלים, שלמרות שהבית כבר היה חרב, מכל מקום אין הוא מתיימשך אלא מתחיל לבנותו מחדש עם המצוה הראשונה שבתורה³³.

החילוק בין קין לאדם הראשון

הרה"ק האמרי אמת' מגור היה אומר כי שתי דרכים אלו שנאמרו בפירוש דברי הרה"ק מפרשיסחא מצאנו שכבר דרכו בהם בימי בראשית³⁴.

לאחר החטא הנורא שבו הרג קין את הבל מצאנו חילוק גדול כלפי המשך החיים מכאן ולהבא, בין הגישה של קין לבין הגישה של אביו אדם הראשון.

31. ברכות דף ו ב.

32. 'שפת אמת' ליקוטים לנישואין, ד"ה בעניין משמח.

33. ויש להסמיק לעניין זה את מה שהביא הגה"צ רח"ה מבענדין בספרו 'כהן פאר' (דרוש ה' לשבת תשובה): "וכמו שאמר היהודי הקדוש זצ"ל שקודם ביאת משיח עוד בני ישראל יגוללו עצמם בשווקים ורחובות ויצעקו 'אלכה ואשובה אל אישי הראשון' (הושע ב ט). ומי יתן שנאחזו בזה במהרה בימינו. וזה 'שובה ישראל עד ה' אלקיך' בגודל האש והתבערה יעלך עד מקום היתר גבוה, וזה תשובה מאהבה". ועומק העניין שיצעקו 'אלכה ואשובה אל אישי הראשון' היינו שיכירו בכך שלא הועילו עד עתה כלום, אך לא יתיימשו מעצמם אלא ירצו להתחיל מחדש עם האש וההתלהבות הראשונה, וזהו 'אל אישי הראשון' שיתחילו מהראשונות.

34. 'אמרי אמת' בראשית תרצ"ז.

קין אמר אל ה'35: "גדול עוונתי מנשוא" דהיינו שהוא נתייאש מעצמו לחלוטין ולא ראה לעצמו עוד תקוה, ולפיכך חשב שיוליד בנים ואולי הם יתקנו אותו, וכפי שנאמר36: "וַיֵּדַע קַיִן אֶת אֲשֶׁתוֹ וַתְּהַר וַתֵּלֶד אֶת חֲנוּךְ וַיְהִי בְנֵה עֵיר וַיִּקְרָא שֵׁם הָעֵיר כְּשֵׁם בְּנוֹ חֲנוּךְ". גם אחרי שהוא בנה עיר, הוא לא קרא את שם העיר בשמו שלו אלא בשם בנו חנוך, כיוון שהוא התייאש מעצמו לחלוטין, וכל תקוותו לא הייתה אלא על בניו ולכן הוא קרא את שם העיר על שם בנו חנוך.

אולם אצל אדם הראשון נאמר37: "וַיֵּדַע אָדָם עוֹד אֶת אֲשֶׁתוֹ וַתֵּלֶד בֵּן וַתִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ שֵׁת כִּי שֵׁת לִי אֱלֹהִים זֶרַע אַחֵר תַּחַת הַבַּל כִּי הִרְגוּ קַיִן", לאמור: אדם הראשון לא התייאש מעצמו אלא שוב התחיל מחדש באומרו שאם כי אכן בני הבל נהרגו ביד אחיו, אבל שוב אפשר להתחיל מחדש עם המצוה הראשונה ובכך להעמיד זרע אחר תחת הבל.

הגניחה והיללה

שתי אסכולות אלו בהבנת דברי הרה"ק מפרשיסחא משמשים להרה"ק רבי דוד צבי מנייטטאדט בנו של הרה"ק רבי יחזקאל מקוזמיר ומתלמידיו המובהקים של הרה"ק מקאצק38, בספרו 'חמדת דוד'39, כשני עמודים איתנים שעליהם ניצבים טעמי המחלוקת המפורסמת מהו קול התרועה שאמרה תורה40: "מִרְסַבֵּר: גִּנוּחֵי גִּנְחָה, וּמִרְסַבֵּר: יְלוּלֵי יְלִילֵי".

רש"י מסביר את החילוק בין שני סוגי הקולות: "גִּנוּחֵי גִּנְחָה - כַּאֲדָם הַגּוֹנַח מִלְבוֹ, כַּדָּרְךְ הַחוּלִים שְׂמֵאֲרִיכִין בְּגִנְיָחוֹתֵיהֶן; יְלוּלֵי יְלִילֵי - כַּאֲדָם הַבּוֹכָה וּמְקוֹנָן, קוֹלוֹת קְצָרִים סְמוּכִין זֶה לַזֶּה".

הרובד העמוק הטמון בדברי רש"י הוא ש'גנוחי גנח' הם קולות שמשמיע אדם כשהוא חולה – אולם הוא עדיין בחיים, ואילו 'לולי יליל' הם קולות של בכי וקינה – קולות שמשמיעים על המת.

להסברו של ה'רמתים צופים' משול האדם לקולות של 'לולי יליל' שהרי הוא כבר התייאש לגמרי מחייו הרוחניים, ומשול הוא למת – "היינו כדרך שמיללין על המת שיודע שבל ישוב לחיות רק מגודל המרירות בוכה, וזה דרך הראשון שחושב שאין לו תיקון כנ"ל".

אולם להסברו של הרה"ק מקאצק אין נמשל האדם אלא לקולות של 'גנוחי גנח' שכן חלילה לו לאדם להתייאש ולראות את עצמו כמת, אלא הוא אינו אלא כאדם חי שאם

35. בראשית ד יג.

36. שם יז.

37. שם כה.

38. על תולדות חייו בקצרה ראה ב'היכל הבעש"ט' גליון יא עמוד קד הערה 27.

39. 'חמדת דוד' בילגוריי תר"צ, ראש השנה עמוד 66 ואילך.

40. ראש השנה דף לג ב.

כי הוא חולה עתה אך מכל מקום עדיין יכול הוא להתרפא ולהתחיל מחדש את חייו הבריאים – "והיינו שחושב שיהיה לו רפואה אם ישמור את עצמו מהיום, כי התשובה הגמורה שאם יתחיל מהיום לעבוד את השי"ת יהא לו תיקון בכל דבר".

השילוב בין השברים לתרועה

מסיק הרה"ק מניישטאדט ואומר כי אם מצאנו שרבי אבהו התקין בקיסרי לתקוע הן באופן של 'גנוחי גנח' והן באופן של 'לולי ליל' הרי שמכאן ראייה כי שתי הדרכים הללו הם בבחינת אלו ואלו דברי אלוקים חיים:

ובאמת אלו ואלו דברי אלוקים חיים, שמתחילה כשעולה בדעת האדם לעשות תשובה, צריך להתחזק ולומר שבודאי יש לו תיקון, עניין 'שברים', כדרך החולה שמגנח על מה שכואב לו, אבל חושב שיתרפא, ומתפלל לה' ועושה רפואות וכדומה.

אבל מעט מעט צריך להתבונן ביותר נגד מי פגם, ויהא לבו נשבר בגודל מרירות אשר אין לשער, עד שכמעט יחשוב שאין לו תקנה, עד ש'לולי ליל' כדרך שמיללין על המת, בחינת 'תרועה'. ואולם תיכף יתחזק לעבוד מהיום את השי"ת בחינת תקיעה לאחריה, קול פשוט בחינת שמחה, שיתחיל מהיום לעבוד את ה' כי זה מדה גרועה להיות זמן בעצבות. וזה נרמז במה שאסור להפסיק בין שברים תרועה לתקיעה, להורות, שצריך להיות תיכף פשוטה לאחריה, דהיינו שמחה כנ"ל.

ניתן להבחין כי גם הרה"ק מניישטאדט אינו מסביר כי יש דרך שכזאת שבה ייפול האדם לייאוש של אין אונים, אלא שאחרי שהאדם גומר בדעתו ומחליט בוודאות כי יש לו תקווה בתשובה שיעשה, והוא אכן מטיב את דרכיו, הרי ש'מעט מעט' עליו להתבונן גם בחומר עוונותיו ולפני מי העיז להמרות רצונו, עד 'שכמעט יחשוב שאין לו תקנה' אולם תיכף ומיד יסתלק ממחשבות אלו ויעבוד את השי"ת בשמחה ובטוב לבב.

ג. ולא רחוק ששניהם אמת

גם הרה"ק הבית ישראל מגור היה רגיל על לשונו לומר כי אין כאן מחלוקת בין שני הפירושים, אלא ששניהם אמת, כי לצד זה שחובה על האדם להתחיל תמיד מחדש הרי שהוא גם חייב לפעול בחינוך הבנים.

וכך הוא משלב את שתי הדרכים יחדיו⁴¹:

ונראה שאין כאן מחלוקת, יהודא ראה החשכות ולא נתייאש משניהם לראות לחנך את בניו, וגם בעצמו התחיל מחדש, וזה הדרך לעבוד השם לבל יתייאש מכל הדרכים להתחזק בעבודת השם, אחוז בזה וגם מזה אל תנח ידך ולזאת הסכים השי"ת, כי אין מעצור להשם להושיע אף בעת צרה וחשכות.

41. 'בית ישראל' פרשת וישב תשכ"ז.

וכיוצא בזה הוא כותב⁴²:

ולא רחוק ששניהם אמת כי בכלל לימוד על דרך לבני ישראל לבל להתיימש ולראות שבניו ילכו בדרכיו וגם בעצמו יחדש עבודתו וזה הדרך היה נראה בשמים וזהו הרמז, חנוך לנער וכו' גם כי יזקין לא יסור ממנו, הוא בעצמו.

וכן הביא עוד פעמים רבות בספרו הקדוש את שני הפירושים שנאמרו בדברי הרה"ק מפרשיסחא והעלם בקנה אחד על זה הדרך.

אין מקום לייאוש

חשוב להבחין בנקודה מהותית ביותר החוזרת על עצמה בעקביות בכל הפעמים שבהם מתייחס הרה"ק ה'בית ישראל' מגור לפירושו של ה'רמתיים צופים'.

כבר הדגשנו לעיל כי למעשה קיימים שני עניינים עיקריים בפירושו של ה'רמתיים צופים': ייאוש של יהודה מעצמו והסתמכותו של יהודה על בניו, והצבענו על כך שאת עיקר הדגש מניח ה'רמתיים צופים' על ייאוש של יהודה שזה היה המחשבה היקרה בעיני ה'.

והנה מרן ה'בית ישראל', למרות שהוא מתייחס לפירושו של ה'רמתיים צופים' ועל אף שנראה שהוא מסכים עם דבריו, הרי שהוא נמנע מכל וכל מלהזכיר את עניין ייאוש של יהודה שחשב ששוב אין לו תקנה, שזה למעשה יסוד דברי ה'רמתיים צופים'.

זו בלבד הסכים ה'בית ישראל' לדברי ה'רמתיים צופים' והוא שעל האדם לראות שבניו יגיעו לתכלית הנרצית, ועליו להשקיע בחינוכם כדי שהם יצליחו כהנה וכהנה ממה שהוא עצמו הצליח, אולם להתיימש מעצמו – לא יראה ולא ימצא.

מכתבו של השפת אמת

הרה"ק ה'בית ישראל' אף העלה רעיון עמוק יותר לשלב בין שני הפירושים בדברי הרה"ק מפרשיסחא, כשהוא מקשר את הדברים עם הפולמוס העתיק מהי דעתו של הרה"ק השפת אמת בנידון זה.

למרות שמסתבר מאוד שהרה"ק ה'שפת אמת', אשר בצעירותו עוד נסע להסתופף בצילו של הרה"ק מקאצק, יסבור כדעתו של רבו בפירוש דברי הרה"ק מפרשיסחא. מה גם שהדברים הנחרצים של הרה"ק מקאצק תואמים להפליא את ההשקפה המקובלת בבית גור⁴³ אשר לפיה לעולם לא מאוחר, וכי תמיד יכול האדם להתחיל מחדש.

הרי שמאידך גיסא אנו מוצאים מכתב ידוע שכתבו מרן השפת אמת ובו משמע לכאורה כי הוא פירש כדברי ה'רמתיים צופים'.

42. 'בית ישראל' פרשת וישב תש"י.

43. אפס קצהו תראה בספר 'פאר ישראל' ח"ג פרק מה 'הודים אל יאוש'.

המדובר הוא במכתב אותו כתב מרן השפת אמת אל ש"ב הרה"ק רבי פינטשע מפילן, סמוך ונראה לעת הגיע בנו מרן האמרי אמת לגיל המצוות, וזה פתשגן הכתב של אגרת זו⁴⁴:

ב"ה, אור ליום ג' וישב תרל"ט, פה גור.

החיים והשלום וכ"ט סלה לכבוד אהובי ידידי ש"ב הרב החרין ובקי החסיד המפורסם אי"א כש"ת מו"ה פנחס אלי' נ"י ויזרח.

--- ועתה הנני להודיע לכת"ת כי בני אברהם מרדכי שיחי' נעשה בר מצוה בעזה"ת ביום ז' לחודש טבת הבע"ל יום ה' ויגש.

אבקש מאוד להתפלל עבורו שיצליח בתורה ובעבודת הבורא ית"ש, ואשר הבורא ית"ש יתן בו רוח טהרה, כי הוא בעזה"ת כלי מוכן לכל השלימות, אך אם ה' לא יבנה בית וכו' נחלת ה' בנים.

ה' יודע כי רצוני ה' לעסוק בתורה הרבה יותר מאשר עלתה ביד, ועוד אין אני מייאש את עצמי, אך כעת אני מבקש מהשי"ת לפתוח לב בני שיחי' בתורה ויראת ה' - כאשר חכמים הגידו בפרשה זו⁴⁵ על יהודה שהי' עסוק ליקח אשה וכו'.

נראה לכאורה כי כוונתו של השפת אמת' במה שהביא בשם 'חכמים' הוא לפירושו של ה'רמתים צופים' בדברי הרה"ק מפרשיסחא, והוא שמכיון שרצונו הקדוש היה לעסוק בתורה יותר ממה שעלתה בידו הרי שהוא מבקש מהשי"ת שיעלה זאת ביד בנו, כפי שיהודה נשא אשה בשביל הבנים.

ואכן מרן הבית ישראל בהזכירו בספרו הקדוש את שני הפירושים בדברי הרה"ק מפרשיסחא, הוא מציין שמתוך דברי השפת אמת' באגרתו זו נראה כי הוא סבור כה'רמתים צופים'.

ואלו דבריו⁴⁶:

ופירשו תלמידיו שכוונתו על שראה שאבד הכל התחיל לראות שבניו יצליחו, (וכן נוטה דעת השפ"א במכתב אל הרה"צ רבי פינטשע מפילן זצוק"ל) ויש שפירשו שהוא בעצמו התחיל מחדש עבודתו במצוה ראשונה שבתורה.

וכיוצא בזה כתב⁴⁷:

במדרש כי אנכי ידעתי את המחשבות, בשם הר"ר ר"ב זצ"ל שהיה בשמים עבודתו של יהודה נראה יותר, שכאשר לא עלתה לו עבודתו כל כך, חשב אולי בניו יצליחו

44. מתוך הספר 'ראש גולת אריאל' ח"א עמוד לז, ועיין שם עוד דברים מופלאים סביב איגרת זו.

45. היינו בפרשת כתיבת איגרת זו היא פרשת וישב.

46. 'בית ישראל' פרשת וישב תשכ"ז.

47. 'בית ישראל' פרשת וישב תשי"י.

יותר. וכן רמז השפ"א צ"ל במכתב על בר מצוה של כ"ק אאז"ל, ויש מתלמידיו שפרשו דברי הרר"ב צ"ל שהתחיל ממצוה ראשונה מחדש.

שוב נציין את ההתעלמות המוחלטת מדגשו של ה'רמתים צופים' על עניין הייאוש, שהרי כולי עלמא מודים שה'שפת אמת' הקדים והדגיש: "אין אני מייאש את עצמי", אלא שהמכוון הוא שמטרת הנישואין היה לצורך בנים אשר יוולדו להם.

ברא מזכה אבא

אולם ברבות הימים הגיד ה'בית ישראל' בביתו נאווה קודש⁴⁸ כי אין זו ראייה מוכרחת, וזאת בהקדם יסוד גדול בעבודת הבורא והוא שכשהאדם עוסק בחינוך צאצאיו בדרך התורה והיראה, הרי שמלבד כל מה שהוא פועל אצל בניו הרי הוא גם פועל אצל עצמו שינוי לטובה⁴⁹.

כך שאכן יהודה היה עסוק ליקח אישה בשביל הבנים שייוולדו לו, אלא שאין הכוונה שהיה זה מחמת מה שהתייאש מעצמו, אלא אדרבה זה עצמו היה הדרך בעבורו להתחזק בעצמו, שחפצו של יהודה היה לחנך את בניו בדרך הישר והטוב ועל ידי זה להתעלות בעצמו.

ונמצא שלא זו בלבד ששתי הדרכים בפירוש דברי הרה"ק מפרשיסחא המה אמת אלא שהאחת מסייעת לשני, שעל ידי שהאדם פועל בחינוך הבנים כך הוא עצמו מתעלה בעבודת השי"ת ויש בכוחו להתחיל מחדש.

ויצוין ששורש הדברים כבר נאמר על ידי אביו מרן ה'אמרי אמת'⁵⁰:

איתא בקול שמחה פרשת וישב על מה דאיתא במדרש כי אנכי ידעתי את המחשבות וכו' ויהודה היה עסוק ליקח לו אשה וכו', שיהודה היה נפול בעיני עצמו ונתייאש, ורצה שיוולדו לו בנים שיחנכם לתורה ועל ידי זה יתעלה הוא בעצמו גם כן, זהו ליתן שכר למביאייהו, יש נפשות נמוכות אלא שעל ידי הילדים היוצאים מהם גם האבות בעצמם מתעלים כשהם מדריכים הילדים לתורה.

48. 'כתבי חסידים' מהנאמר בשבת קודש פרשת בראשית תשל"ז.

49. ולרעיון זה היה רגיל ה'בית ישראל' להסמיך את לשון הכתוב (שמות י ב): "וְלִמְעַן תִּסְפָּר בְּאָזְנֵי בְנֵי וְבָנֵי בְנֵי... וְיִדְעֶתֶם כִּי אֲנִי ה'", אשר יש המפרשים שזה כעין תנאי, שאם תשיגו ידיעת ה' תהיו מסוגלים להחדיר זאת גם בבנים, כי מי שליבו ריק, איך יחנך את זולתו. אולם הבית ישראל היה מפרש זאת בלשון הבטחה: כל המספר באזני בנו ונכדיו על גדלות הבורא ומחנך את צאצאיו כראוי, מובטח לו שיקיים בו עצמו 'ידיעתם כי אני ה'".

50. 'אמרי אמת' פרשת בא תרצ"ב ד"ה ויאמר.

בבית איזביצא

וראה זה חדש, הפלא ופלא, אשר מצאתי לאחד מגדולי תלמידיו של הרה"ק מפרשיסחא – הלא הוא הרה"ק רבי מרדכי יוסף מאיזביצא, אשר מתוך דבריו עולה גישה חדשה לנישואיו של יהודה לעת הזאת.

אכן, אין הרה"ק מאיזביצא מזכיר בזה לא את דברי המדרש ולא את דברי רבו הרה"ק מפרשיסחא, אך לא ניתן להתעלם מהקשר העז והמפתיע בין הדברים, המאיר את הפרשה כולה באור חדש.

וכך הובא בחלק הראשון של ספרו 'מי השילוח'⁵¹:

וירד יהודא מאת אחיו, טעם העניין למה הלך יהודא לישא אשה בזה הזמן, מפני שראה כי יעקב מיאן להתנחם, וביען כי עליו נפל הגורל לשאת הכתונת לאביו ונפל דעתו מאוד מזה, וחשב כי ח"ו אפס תקוה ממנו והלך לישא אשה שאמר אפשר שיהיה לי בנים טובים אשר מהם יצמח בנין עדי עד [לכן קרא שמו ער, היינו יעיר עלינו השי"ת רוח ממרום]⁵².

ואחרי כן הבין לו הקב"ה, אם ח"ו באמת אשר אתה חשב שאין לך תקוה ואין לך חיים בשורש, אם כן אף אם תוליד מאה הלא לא יוכלו להיות בחיים יותר ממך, כי אצל השי"ת הצינור ששולח על ידה החיים גם הצינור צריך להיות של החיים, ואם כן כאשר בדעתך לא יהיה רק חיי שעה, אף כל תולדותיך.

ולכן כאשר בא על בירר הדבר נולד לו שלה, וקרא שמו שלה היינו טעות שטעה בדבר, ולכן בנים הראשונים לא היה להם חיים ושלה נשאר בחיים⁵³.

51. 'מי השילוח' חלק א, וינה תר"כ, פרשת וישב.

52. הקטע המוסגר נוסף על פי 'תשלום מי השילוח חלק ראשון' הנדפס בסוף 'מי השילוח' ח"ב, לובלין תרפ"ב. ולהעיר שבדברי בנו ה'בית יעקב' שהובאו להלן והם תואמים ממש עם דבריו כאן, נדרש הרמז בשם 'ער' באופן אחר.

53. גם בנו של הרה"ק מאיזביצא כותב בספרו 'בית יעקב' (ח"א ווארשא תר"נ, פרשת וישב אות מג) כדברי אביו ממש ובתוספת הסבר: "וראובן היה עוסק בשקו ותעניתו, ויהודה היה עוסק לישא אשה מפני שחשב שח"ו אפסה תקוותו והפסיד החיי עולם שלו, ואמר אולי יולדו לי בנים שיהיה מהם בנין עדי עד. וילד בן ויקרא את שמו ער כי חשב את עצמו לערירי, ואת שם השני קרא אונן שהתאונן בדעתו כאשר יתאונן אדם על המת שלא יוכל להוושע עוד, ומתו ער ואונן והבין מזה שטעה מתחילה שהיה סובר שלו עצמו אין לו חיי עולם רק לבניו אשר יוליד יוכל להיות שיהיה להם חיי עולם, הלא מאחר שבשורש לא נמצא חיי עולם לפי דעתו אם כן מהיכן יהיו בענפים חיי עולם... וטרם היה לו ההבנה מתו שני בניו הראשונים מפני שנחסר להם החיים בשורשם לפי דעת יהודה, אז אך אחר כן האיר לו השי"ת ונתחזק בדעתו בעוז בטחונו בהשי"ת שבטח יתן גם לו השי"ת חיי עולם בשורש, והא ראייה שחי הוא בין החיים... וכשבא יהודה על בירר הדבר נולד לו בן שלישי וקרא שמו שלה שזה מורה שעתה הבין שטעה מתחילה, וכמו שתרגם אונקלוס על שגגה שלותא..." ועיין שם עוד בכל דבריו העמוקים מה שהוסיף לפרש בזה.

יש כאן שילוב מפתיע בין פירושו של ה'רמתים צופים' לגישתו השוללת של הרה"ק מקאצק. אכן סברת יהודה בנושאו אשה הייתה כ'רמתים צופים' מחמת ייאושו המוחלט ורצונו להסתמך על בניו: "כי ח"ו אפס תקוה ממנו והלך לישא אשה שאמר אפשו שיהיה לי בנים טובים אשר מהם יצמח בנין עדי עד" אלא שהקב"ה לא הסכים עימו כלל, וכטענת הרה"ק מקאצק⁵⁴.

העומק באי צדקת הייאוש היא, שאם יש לדעתו צדק בייאושו הרי שבאותה מידה שהוא מתייאש מעצמו יש עליו להתייאש גם מזרעו, כי מי שהוא בעצמו אינו הגון גם אינו יכול להקים דור ישרים יבורך, כי הא בהא תליא.

נמצא שהמסקנה העולה מפירושו ה'רמתים צופים' רחוקה מפירושו ה'מי השילוח' כרחוק מזרח ממערב, שאם לפי ה'רמתים צופים' הייתה מחשבת היאוש של יהודה יקרה בעיני הקב"ה יודע המחשבות, הרי שלפי ה'מי השילוח' הקב"ה שלל זאת לחלוטין בכך שלא נתן חיים לבניו הראשונים של יהודה שנולדו במחשבת הייאוש⁵⁵.

אין ייאוש!

בשולי הדברים היה מן הראוי לחזור ולהדגיש כי כל רועי החסידות ללא יוצא מן הכלל חנכו את צאן מרעיתם כי אין ייאוש בעולם כלל, ויהיה האדם באיזה מצב שיהיה ואפילו ישקע בטיט היוון בעבירות החמורות ביותר, עדיין יש לו תקווה לחזור בתשובה⁵⁶.

והיטיב הרה"ק רבי צדוק הכהן מלובלין להגדיר את ידיעה חשובה זו בקונטרסו 'דברי סופרים'⁵⁷ כשאלו הם תחילת דבריו שם:

אין ליהודי להתייאש משום דבר, בין בענייני הגוף כמו שאמרו 'אפילו חרב חדה על צוארו אל ימנע מהרחמים', בין בענייני הנפש אפילו נשתקע למקום שנשתקע וחסא בדבר שאמרו ז"ל⁵⁸ שאין תשובה מועלת חס ושלום, או שתשובתו קשה, או שרואה

54. אלא שראיתי בספר 'מי השילוח' ח"ב (פרשת וישב) שהוא כעין המשך מדבריו בח"א, ושם נסובו דבריו על המדרש שעליו אנו דנים, ויסוד דבריו התם שהקב"ה הסכים עם מחשבת יהודה, ויש עוד לעיין בזה.

55. להשלמת הדברים אציין כי קיימת דרך נוספת בהבנת דברי הרה"ק מפרשיסחא בעניין זה שיהודה נשא אשה בשביל הבנים, והוא מה שכתב השם משמואל' המאריך בזה (פרשת וישב תרע"ב) ומסיים: "ואולי לזה כיוון הרה"ק זצל"ה מפרשיסחא רק השומע החליף 'למען יהיו לי בנים טובים' בתיבות 'יעלה אותו אחד מבניו', ועוד הוסיף בזה מילין במקומות אחרים (עיין פרשת וישב תרע"ו).

56. והידוע שבכולם הוא הרה"ק רבי נחמן מברסלב, כפי שנודעים דבריו בספרו הקדוש 'ליקוטי מוהר"ן' (מהדורה בתרא סימן עח): "והעיקר לחזק את עצמו בכל מה שאפשר, כי אין שום יאוש בעולם כלל. ואמר אז בזה הלשון: קיין יאוש איז גאר ניט פאר האנדין, ומשך מאוד אלו התיבות קיין יאוש וכו' ואמרם בכח גדול ובעמקות נפלא ונורא מאוד, כדי להורות ולרמז לכל אחד ואחד לדורות שלא יתיאש בשום אופן בעולם, אפילו אם יעבור עליו מה".

57. 'דברי סופרים' אות טז.

58. זוהר ח"א דף ר"ט ב.

עצמו משתקע והולך בענייני עולם הזה, אל יתיימש בעצמו לומר שלא יוכל לפרוש עוד, כי אין יאוש כלל אצל איש יהודי, והשם יתברך יכול לעזור בכל עניין.

אלא שבד בבד על האדם לידע כי אליבא דאמת היה ראוי לו להתיימש מחמת מעשיו, אלא שרחמיו העצומים של הקב"ה הם שעומדים לנו שבכל עת ועונה יכולים אנו להצטרף ללגיונו של מלך בתשובה שלימה⁵⁹.

כך שגם אם נקבל את דברי ה'רמתים צופים' בפירוש דברי הרה"ק מפרשיסחא, הרי שעלינו לדעת ולהכיר כי אין הדברים אמורים אלא לעניין פרט זה של חינוך הבנים, אולם אם נבוא להוציא מכך הכרה מסוימת בצדקת היימש – הרי שישתקעו הדברים ולא יאמרו, כי אין יימש בעולם כלל.

59. 'ישמח משה' ריש פרשת כי תבוא.